

STRATA

İLİŞKİSEL SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

STRATA: İLİŞKİSEL SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Dört aylık yaygın süreli dergi

(Hakemli akademik dergi)

İmtiyaz Sahibi: Phoenix Yayınevi adına Ünal Sevindik

Genel Yayın Yönetmeni: Özlem Akkaya-Vefa Saygın Öğütle

Sayı Editörü: Güneş Çeğin-Ahmet Özcan

Kitap Değerlendirme Editörü: Funda Sönmez Öğütle

stratadergikitapinceleme@gmail.com

Yayın Kurulu: Aksu Akçaoğlu, Polat S. Alpman, Alim Arlı, Özgür Arun, Ozan Aşık, Aslıhan Aykaç Yanardağ, Özgür Budak, Barış Büyükokutan, Güneş Çeğin, Sinan T. Gülhan, Sanem Güvenç-Salgırlı, Barış Mücen, Nazlı Ökten, Gülbin Özdamar Akarçay, Nadir Suğur, Çağdaş Üngör, Semiray Yücebaş

Bilim ve Danışma Kurulu: Feyza Ak Akyol, Erhan Akarçay, Bekir Balkız, Didem Danış, Saniye Dedeoğlu, Koray Değirmenci, Ayşe Durakbaşa, Gökçen Ertuğrul, Aylin Görgün Baran, Neşe Gurallar, Mehmet Nuri Gültekin, Barış Gürsoy, Meltem Karadağ, Sevcan Karcı, Alp Yücel Kaya, Onur Kınlı, Hüseyin Köse, Ceren Lordoğlu, Meral Özbek, Ahmet Özcan, İbrahim Şirin, Ümit Tatlıcan, Elif Yeneroğlu, Egemen Yılığür, Mesut Yücebaş

Strata Sekreteryası: Gülşah Kurt, Hilal Sevlü, Tolga Ulusoy, Öznur Yılmaz

13. Sayı: Haziran 2023, Ankara.

ISSN: 2667-6079

Yönetim Yeri:

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1. Kızılay/Ankara

Tel: 0 312 419 97 81 pbx • Faks: 0 (312) 419 16 11

Phoenix Yayınevi

©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.

www.phoenixyayinevi.com

Baskı: Repro Bir Matbaacılık Kağ. Rekl. Tasarım Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 47381

İvedik OSB Matbaacılar Sitesi 1514. Cad.

No: 23-25 Yenimahalle/ANKARA

Dağıtım: Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1 Kızılay/Ankara

Kapak tasarım ve dizgi: Gamze Uçak

İletişim Adresi:

<https://stratadergi.org>

stratadergi@gmail.com

strata@strata.com

*Bu dergide yayımlanan makaleler, yazarlarının sorumluluğundadır.

Başlarken...	5
Güney Çeğin ve Ahmet Özcan	
Bir Konumlanma Olarak Cumhuriyet: Bağlamsal ve Sınıfsal Bir Analiz	11
Fatma Eda Çelik	
Cumhuriyete İdeoloji Arayışı: 1931 Tarihli İlk CHF Programının Uzak ve Yakın Kökenleri ve Parti Programını Besleyen Kamuoyu Tartışmaları	49
Selim Sezer	
Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Niyazi Berkes'ten İslam, Laiklik ve Milliyetçilik Okumaları	73
Şakir Dinçşahin	
Simgesel Şiddet Kapasitesinin Göstergesi Olarak Erken Dönem Cumhuriyet'in Din Politikaları	95
Utku Aybudak	
Cumhuriyet Rejiminin Kesintiye Uğraması: "Hayat Mecmuası"nda 27 Mayıs Darbesi ve Yassıada Duruşmaları"	113
Emine Güntepe Yeşilbursa	

Cumhuriyetin Laiklik İdealini Reşat Nuri Güntekin'in “Yeşil Gece” ve “Kavak Yelleri” Romanları Üzerinden Okumak Ayşe Şule Süzük	135
Kitap İnceleme Makalesi Ne Mutlu Türk’üm! Diyene: Türk-Müslüman Kimliğinin Müzakeresi Serhat Özbey	163

Başlarken...

Güney Çeğın* ve Ahmet Özcan**

Güney Çeğın

I.

Türkiye’de ne türden bir Cumhuriyet’in kurulup tekâmül ettiği meselesini anlamının anahtarı, öncelikle devlet adı verilen sahanın analiziyle mümkün. Bourdieu’nün alan tasavvuru üzerinden yürüyecek olursak, devlet “nihai sınırları alanın içindeki mücadelelerin konusu olan ve dinamik sınırlardan oluşan bir oyun mekânı”. Alanın hiyerarşik olarak tepesinde uzunca bir dönem “askeri-sivil bürokrasi” ile temel amacı egemen konumları tekelleştirmek isteyen “sermaye sınıfı” var. Bunlar arasındaki konjonktürel sınıf-içi oyunların (bazen çatışma bazen uzlaşım) hep tâbi sınıflar aleyhine yapılandırıldığı oldukça açık. Patrimonyal bir vesayet sisteminin pek çok parametresini taşıyan tuhaf bir Cumhuriyet anlayışı. Meşruiyetini ise toplumun modernize edilmesi, alanın istenmeyenlerinin politikanın dışına itilmesi, politik alanın özerkliği üzerinde tasarrufta bulunmak gibi saiklerle işleyen bir anlayış. Burada kul’dan yurttaşlığa geçişi sağlayacak hiçbir dinamiğin çalışmayacağı da baştan ortada. Dolayısıyla Cumhuriyet Türkiye’sinin siyasal pratikleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde alandaki mevcut “özümlü siyasal sermaye”nin bölüşüm, dağıtım ve paylaşım süreçlerinin devlet eliyle düzenlenmesine dayanmakta. Ne var ki sınıf-içi iktidar mekanizmasında gerçekleşen oyun kurallarının işleyişini, kapalı devre görmemek lazım. Çünkü her dönem siyasal alanın egemen faillerinin stratejileri, genelde uluslararası sermayeye ve politik güç odaklarına eklenmiş yerli büyük sermayenin orkestrasyonundaki ittifaklar dolayımıyla üst-belirlenmiştir.

İdeal bir Cumhuriyet rejimine oldukça uzak bu panoramada; siyasi partilerin temsil tabanıyla alakalarının olmayıp ekseriyetle “yanaşmacı ve kollamacı temsil biçimleriyle” vücuda gelmesi, Silahlı Kuvvetlerin ülkenin kuruluşun-

* Pamukkale Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

** İstanbul Gedik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

dan bu yana kitlesel bağlara nüfuz eden stratejileriyle toplumsalı her daim militarize edebilmesi, sivil toplum denilen devlet-dışı sahanın devletçi zihniyet tarafından daimi temellükü, siyasi alanın yapısı içinde ideolojik yönelimlerin ağırlık noktasının hep sağ fikriyatta tecessüm edişi vb. daha pek çok mesele üzerinden Cumhuriyet anlayışımızın yeniden tasavvur edilmesi elzemdir.

Kanaatimizce asıl mesele ise şudur: demokratik bir Cumhuriyet yapısının inşa edilmesinin önündeki asli bariyer, Türkiye'nin zengin siyasal topografyasını ve iklimini kavramak açısından belirleyici olan güç ve değişkenlerin 1923'ten bu yana siyasal alanı demokratik kılmak yerine hep "devlet kapasitesi" üzerinden seferber olmasıdır. Regis Debray'ın dediği gibi, "askeri kışla görünümündeki bir Cumhuriyet'in tasfiyesi için öncelikle öteden beri sinikleştirilmiş tâbi sınıfların erki eline alması gerekmektedir.

II.

Günümüzde Türkiye'de konsolide edilen rejim biçimini kavramak için asıl olarak bakılması gereken yerin Rusya'daki sistem olduğunu düşünüyorum. Sandık bazlı siyaset bütünüyle pseudo. Olan biten "iktidar konfigürasyonunun yerleşikleşmesi"yle ilgili. Son dönemde özellikle Marksizm'in bohçasından tevarüs eden kavramsal etiketlerin (Bonapartizm, Faşizm, Sezarizm ya da Pasif Devrim gibi) bugünün Türkiye'sini anlama konusunda yanıltıcı olduğunu düşünüyorum. Realiteye ters bir analizin sonuçları da rejimin tâbi öznelere cehaletle suçlamaya varacak denli bir absürdizmle sonuçlanıyor. Rusya'da Putinizm'in temel veçhelerinin tedrici inşasında muhalefetin nasıl dizayn edildiğinden, faili meçhullere değin Rusya'daki mevcut politik rejim, kendisini bir model olarak pazarlamış durumda. Bu model ihracatının pervasızca Türkiye'ye intikalinin Cumhuriyet'in cılız kurumsallığını bambaşka bir çerçeveye büründürdüğü de aşikâr. Hiçbir zaman demokratik Cumhuriyet düzeyinin yanına bile yaklaşamamış Türkiye'de kanaatimizce artık muhafazakâr bir Cumhuriyet'ten bile bahsedilemez. Ülkenin liberal ya da sol aydınlarının kuramsal miyopluk içinde kavrayamadığı şeyin, tüm dünyada otoriter rejim yapılarının eski parametrelerle işlemediği.

Mesele otoriter bir rejimin bugün temsiliyet fetişizmini olağan kılarak ya da Bourdieu'nün bir kavramını ödünç alırsak, çarpık idrak ettirerek "hibrit bir rejim" biçimini aldığını görememekle alakalı. "Biçimde demokratik, özde otoriter" olunca küresel oligarşi için de herhangi bir sorun teşkil etmiyorsunuz. Seçimler bile bugünün ahvalinde bütünüyle göstermelik. Bu tiyatroya iştirak etmeyip de kendini şeffaf biçimde "diktatörlük" olarak gösteren ve gören bel-

ki de sadece Kuzey Kore kaldı. Dolayısıyla bugün içinde bulunduğumuz hibrit rejim biçimini kavramak için Nazi Almanyası ile analogi kuran eserlere değil, doğrudan Rusya'yı inceleyen eserlere odaklanmanın daha makul olduğunu düşünüyoruz.

Türkiye'nin inşası için izlenen yörüngenin önce Fransız, sonra Alman, akabinde Amerikan ve son zamanlarda da Rusya inhisarında biçimleniminin tezahürleri üzerine çalışmadan ve kıyaslamaya girişmeden (ki bu modellemeler arasındaki çaprazlamaları da dahil ederek) Türkiye'nin yüzyıllık Cumhuriyet paradigmasını idrak etmenin mümkün olmadığını düşünüyoruz. Bu bağlamda bir entelektüel sınıfın ortaya çıkamaması, üniversitelerin yaderkliği, kulluktan yurttaşlığa geçişin yaşanmaması, siyasi partilerin bir kartel tarzında hayatîyetlerini devlet aygıtlarına olan yakınlıklarıyla pekiştirebilmeleri, önder ideolojisinin ve kurtarıcı kahraman mitinin sürekliliği, ordunun uzun bir zaman gölge-parti şeklinde siyasi hayat üzerindeki tahakkümcü konumu ve daha pek çok mesele, Türkiye'de devletin modus operandi'sini kavramamız açısından, ne türden bir Cumhuriyet anlayışıyla toplumsalı kurduğumuz hakkında bir turnusol işlevi görmekte.

Ahmet Özcan

Alexis de Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution* (Eski Rejim ve Devrim) (1856) adlı eserinde Fransız Devrimi'nin 1789'dan çok önce hâlihazırda gerçekleşmiş olduğunu tespit etti. Bu devrimin en önemli yapısal bileşenlerinden biri, modern devletin doğuşunu imleyen idarî merkezileşmeydi. Devrim öncesi ve sonrası meclis tutanaklarını (*cahiers*) karşılaştıran Tocqueville, kamu yönetiminde 1789'dan çok önce gerçekleşmiş bu merkezileşme devriminin sürekliliğini gördü. O hâlde Max Weber'in modern devletin alametifarikası olarak imlediği devletin *meşru* fiziksel şiddet tekeli hâline gelmesinin yanında bürokratik yönetici sınıfın doğuşu karşısında Fransa için anayasal bir monarşiden cumhuriyete bu (ilk ama son olmayacak) gösterişli geçişin ne anlamda kökten bir dönüşüme işaret ettiği Tocqueville'in cevaplamaya çalıştığı esas muammaydı. Edmund Burke'ün *Reflections on the Revolution in France* (Fransa Devrimi Üzerine Düşünceler) (1790) adlı eserinde Fransız Devrimi'ni "düşüncelerde, görgüde ve ahlaki fikirlerde" gerçekleşen tarihin ilk "tam" (*complete*) devrimi olarak nitelendirmesi Tocqueville'e bir anahtar sunmuştu. Zira Fransız Devrimi, Friedrich Nietzsche'nin ifadesiyle "tüm rütbe sıralamalarının reddedildiği" bir eşitlik nidasıydı: "Çoban yok, tek bir sürü var! Herkes aynı şeyi istiyor; herkes aynı: Bundan farklı hisseden kişi gönüllü bir şekilde deliler hastanesini boylar." Yine de Tocqueville'in gözlemlediği gibi Fransız Devri-

mi'nin yıktığı iddia edilen soyluluk, 1789'undan çok önce soylular arasında dahi gözden düşmüş, satın alınır hâle gelmiş asalet nişanları Jean-Jacques Rousseau'nun "yaban insan"ının masum özgürlüğü karşısında yapmacık ve ucuz bulunmaya başlanmıştı. Karl Marx'a göre Fransız Devrimi, insanı bir yandan sivil toplumun egoist ve bağımsız bir üyesine, diğer yandan da devletin bir vatandaşına dönüştürmüş ve bu nedenle bireysel insanın evrenselleşip bir "cinsil-varlık" (*species-being*) olacağı insani bir kurtuluşla tamamlanması elzem olan siyasal bir kurtuluştu. O hâlde Fransız Devrimi, sosyal alanda hâlihazırda gerçekleşmiş bir eşitlik cereyanının (başta milliyetçilik olmak üzere) modern ideolojiler eliyle siyasal alana taşınması anlamında dipten gelen bir dalgaydı.

Fransız Devrimi, başta 1905 ve 1917 Rus Devrimleri olmak üzere kendisinden sonra gelen tüm devrimler için bir prototip oldu. Bu nedenle Türkiye'nin Cumhuriyet devriminin tarihsel anlamının deşifre edilmesi için Fransız Devrimi ile nam-ı diğer "Türk Devrimi" arasında bir karşılaştırma yapılması elzemdir. Göze çarpan ilk bariz benzerlik, Cumhuriyetin sivil ve askeri bürokratik seçkinlerinin, yeni rejimi Osmanlı geçmişi açısından bir "redd-i miras" söylemine dayandırmasıydı. Tıpkı Eski Rejimi "karanlık çağlar" olarak resmedip devrimi tarihin (yani medeniyetin) sıfır noktası olarak ilan eden Fransız devrimcileri gibi Türkiye'nin Cumhuriyetçi seçkinleri de—borçlarını ve suçlarını (1915) üstlenerek—uluslararası politikada varisi olduklarını kabul ettikleri Osmanlı Devleti'ni medeniyet öncesi bir devlet ve toplum yapısı olarak reddedip Cumhuriyet'i bir "medenileşme" projesi olarak gördüler. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu Yunus Nadi, Osmanlı Devleti'ni millete düşman bir "eşkiya çetesi" olarak tanımlıyor, Cumhuriyet devrimi sayesinde devlet ile milletin tek bir varlık hâline geldiğini yazıyordu. Ancak belki de Kurtuluş Savaşı "saltanatı ve hilafeti kurtarma" söylemiyle verildiği için "hain-i vatan" ilan edilen Osmanlı saltanat üyeleri, Fransız ve Rus devrimcilerinin yaptığı aksine katledilmedi. Oysa idarî merkezleşme ve sekülerleşme açısından Türkiye'de modern devletin oluşum süreci, 18. Yüzyılın sonundaki Sultan III. Selim'in reform çabalarına kadar uzanıyordu. Dahası sivil ve askeri bükrasinin siyasi iktidarı ele geçirmesi bağlamında kökenleri Tanzimât Fermanı'na (1839) kadar uzanan Cumhuriyet rejiminin en azından modern *Türk ulus-devletinin* oluşumu açısından bir devrim niteliğinde olduğunu, bu anlamda sadece 1908 Jön Türk Devrimi'nin devamı olarak görülebileceğini düşünmek de bir yanlıgıdır. Zira Şerif Mardin'in belirttiği gibi Sultan II. Abdülhamid'in benimsediği İslamcılık ideolojisi, İmparatorluğun Müslüman tebaasından bir millet yaratma amacı taşıyan bir "proto-milliyetçilik" idi. Cumhuriyet rejimi sırasında farklı hükümetlerin gayri-Müslimlere yönelik tutarlı bir şekilde benimsediği dışlayıcı politikalar, Cumhuriyet'in Türkçülüğünün gayri-

Müslimleri içermediğini kanıtlıyordu. Ancak kökenleri 1730'daki Patrona İsyanı'na kadar götürülebilecek çevrenin merkeze karşı direncinin dört başı mamur ifadesi Şeyh Said İsyanı (1925) ile Cumhuriyet'in kurucu düşmanı belirecek, yeni rejimin yumuşak karnınının hem Kürt coğrafyası/nüfusu hem de heterojen çevre güçlerinin gölgesinde bir araya toplandığı İslam sancağı olacağı anlaşılacaktı. Kurtuluş Savaşı sırasında sayıları 500 bine ulaşan asker kaçaklarına ve bunlardan mürekkep eşkiya çetelerine karşı kurulmuş İstiklal Mahkemeleri, kısa bir süre sonra—tıpkı Fransız Devrim Mahkemeleri gibi— yeni rejimin düşmanlarına karşı bir dehşet/terör aracı olarak kullanılacaktı. Şerif Mardin'in *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*'nde öne sürdüğü gibi Cumhuriyet'in sivil ve askeri seçkinlerinin medenileşme projesi, siyasal-felsefi anlamda sığ olduğu için otoriter, eğreti, biçimci, boğucu bir tarihsel sürece dönüştü. Buna karşı alternatif bir medenileşme tahayyülü ortaya koymaya çabalayan milliyetçi-muhafazakâr seçkinler ise Nergis Canefe ile Tanıl Bora'nın tespitiyle Ziya Gökalp'in Alman modernleşmesinden devşirdiği hars (*kultur*) ve medeniyet (*civilisation*) ayrımını yeniden üretmekten başka bir şey yapamadılar. Milliyetçi-muhafazakâr seçkinlerin Doğunun maneviyatı ile Batının bilimi arasında senteze ulaşma çabaları başarısızlığa mahkûmdu. Hilmi Ziya Ülken'e göre bu başarısızlık, esasen Batıdaki ahlaki ve maddi kazanımlar arasındaki organik bağı kavrayamayan bizzat Gökalp'in ikici (*dualist*) düşüncesinde *dünya medeniyetinin* bütüncül bir kavrayışının bulunmamasından kaynaklanıyordu. Murat Belge'nin yerinde ifadesiyle "Doğudan Batılı, Batıdan Doğulu" olan Türkiye, hâlen Kemalist seçkinlerinin sığ medenileşme tahayyülü ile milliyetçi-muhafazakâr seçkinlerin ikici medenileşme tahayyülü arasında sıkışıp kalmışa benziyor.